

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE ŞEKER FABRİKALARININ GELİŞİMİ ve ÖZELLEŞTİRİLMESİ

THE DEVELOPMENT AND PRIVATISATION OF THE SUGAR
FACTORY FROM OTTOMAN TO TODAY

Perihan Hazel KAYA*

Erkan GÖKMEN**

ÖZ

Şeker, dünya genelinde temel bir gıda maddesi olarak kullanılan önemli bir ticari üründür. Osmanlı İmparatorluğunun tatlı gıda ile tanıştığı zamanlardan günümüze kadar gelen şeker, temel gereksinim gıdalarından birisi olmuştur. Kendine yeterli şeker üretimini sağlayamadığı dönemlerde Osmanlı'da bu gıdanın ithalatı gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı'dan günümüze şeker fabrikalarının gelişimini ele alarak bugünlerde sıklıkla gündeme gelen şeker fabrikalarının özelleştirilme sürecini değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cumhuriyet Dönemi, Şeker, Şeker Fabrikaları, Özelleştirme Uygulamaları.

ABSTRACT

Sugar is an important commercial product used as a basic food ingredient throughout the world. From the time when the Ottoman Empire met with sweet food to today, sugar has become one of the basic necessities. During periods when self-sufficient sugar production cannot be provided, sugar was imported in Ottoman Empire. To evaluate the process of privatisation of the sugar factories taking into account the development of the sugar factories from the Ottoman era to today is the subject of this study.

Keywords: Ottoman, republican period, sugar, sugar factories, practice of privatisation

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

** Yüksek Lisans Öğr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

M.G.T.: 15.07.2018 / M.K.T.: 13.08.2018

1- GİRİŞ

İnsanlık tarihinin vazgeçilmez temel gıda ürünleri arasına giren şeker ilk olarak Asya kıtasında üretilmeye başlamıştır. Ancak bu dönemlerde insanlık şeker pancarından üretmek için yeteri kadar teknik bilgiye sahip değildir. Bu üretimi gerçekleştirirken şeker kamışından faydalanmışlardır. Şeker kamışından üretim ilk olarak Kıbrıs yarım adasında gerçekleştirilmiştir. Buradan Avrupa'ya ve diğer tüm bölgelere yayılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu şeker gıdası ile ilk olarak 16. yüzyılda tanışmıştır. Ayrıca aynı yüzyıl içerisinde Osmanlı İmparatorluğu Suriye, Kıbrıs ve Mısır'ı toprak sınırları içerisine almış ve şekeri sadece tüketen değil aynı zamanda üreten bir imparatorluk haline gelmiştir.¹ Osmanlı'da bu değerli gıda ürününün üretiminin yapıldığı coğrafyalara bakıldığında genellikle Akdeniz'e kıyısı bulunan güney bölgeleri başta olmak üzere Rumeli bölgesinde yaygın bir şekilde dağıldığı görülmektedir. Şekerlerin ve hammaddelerinin dış ticareti ise deniz kıyısında yaygınlık gösteren üretim merkezleriyle genellikle deniz taşımacılığı aracıyla sağlanmaktaydı.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi gerçekleştirilmiş ve kongre kapsamında şeker fabrikalarına ayrı bir önem verilmiş ve şeker üretiminin arttırılmasına yönelik adımlar atılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra ilk şeker fabrikası kurma girişimi Uşak'ta Molla Ömeroğlu Nuri tarafından başlatılmıştır. Ardından 1925 yılında Alpullu Şeker Fabrikasının temelleri atılmış ve 1926'da tamamlanarak Cumhuriyetin ilk şeker fabrikası olarak tarihimize geçmiştir. 1926'dan 1935 yılına gelindiğinde Alpullu, Uşak, Eskişehir ve Turhal olmak üzere şeker fabrikaları sayısı dörde çıkmıştır. ayrı şirketler halinde kurulan fabrika sayısı dörde çıkmıştır. 1951'den 1956 yılına kadar 11 Şeker Fabrikası daha kurulmuştur.

Türkiye'de şeker fabrikalarının özelleştirme süreci 1991 yılında Konya, Kayseri ve Amasya şeker fabrikalarının yönetim yetkisinin kaldırılmasıyla başlamıştır. Yönetim yetkisi kaldırılan bu fabrikalar Pankobirlik (pancar ekicileri kooperatifleri birliği) çatısı altına alındıktan sonra Türkiye şeker piyasası içerisinde bulunan ilk özel şeker fabrikaları olarak üretimlerine devam etmişlerdir.²

Günümüzde ise Türkşeker'in Bağlı Ortaklığı statüsünde yer alan Kütahya ve Adapazarı Şeker Fabrikası A.Ş.'lerdeki Türkşeker'e ait olan kamu hisseleri özelleştirme programına alınmıştır. Kütahya Şeker Fabrikası A.Ş. 2004 yılında Torunlar Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye, 1952 yılında kurulan Adapazarı Şeker Fabrikası A.Ş. ise 2005 yılında S.S. Adapazarı Pancar Ekicileri Kooperatifi'ne satılmıştır. Kuruluşundan günümüze kadar Keskin Kılıç Gıda San. ve Tic. A.Ş. ise özel statüdedir.³

Bu çalışmanın amacı Osmanlı'dan günümüze şeker fabrikalarının gelişimini ele alarak günümüzde sıklıkla gündeme gelen şeker fabrikalarının özelleştirilme sürecini değerlendirmektir. Bu doğrultuda ilk olarak Osmanlı'nın şeker ile tanışması, şekerin üretimi, şeker fabrikalarının Cumhuriyet dönemine geçişteki durumu değinilmiştir. İkinci olarak, Cumhuriyet dönemi şeker fabrikaları ve sanayisinin gelişimi ele alınarak özelleştirme kavramına değinilip günümüzde şeker fabrikalarının özelleştirilmesi konusu irdelenmiştir. Son olarak genel bir değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

¹ Zafer Karademir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)". OTAM, 37/Bahar, 2015, s.184.

² Bilgen Taşdoğan, Türkiye Şeker Sanayisinin Özelleştirilmesi Çerçevesinde Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketinin Etkinlik Analizi, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), 2011, s.62-63.

³ Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., <http://www.turkseker.gov.tr/YenidenYapilanma.aspx>, (Erişim Tarihi:01 Temmuz 2017)

2- OSMANLI DEVLETİNDE ŞEKER ÜRETİMİ ve ŞEKER FABRİKALARI

2.1- Osmanlı'nın Şeker Gıdasıyla Tanışması

Osmanlı İmparatorluğu'nda şeker üretimine 16. yüzyıla kadar rastlanamamıştır. Fakat 16. yüzyıl ile birlikte şeker ülke sınırları içerisinde kullanılmaya başlamış ve hem saray hem de halk tarafından üretimi gerçekleştirilmiştir. Şeker kültürü sofralarda geniş bir yer almaya başlamıştı.

Aynı yüzyıl içerisinde Osmanlı imparatorluğu Suriye, Kıbrıs ve Mısır'ı toprak sınırları içerisine almış ve şekeri üreten bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu dönemde şeker üretimi hem devlet tarafından hem de sivil müteşebbisler tarafından sağlanmıştır. Devlet yöneticileri üretimin hangi bölgelerde daha uygun bir şekilde sağlanacağını tespit edip değerlendirirken aynı zamanda bu toprakların miri arazilere dönüştürülmesi için çaba gösteriyorlardı. Miri arazilere de dönüştürülemezse bile en azından selatin vakıflarına bağlanarak devlete aktarılmasını sağlıyorlardı.⁴

Zaman içerisinde şeker üretiminde uzmanlaşmaya giden Osmanlı Devleti sadece üretmekle de yetinmeyip bunu aynı zamanda ihraç etme yoluna gitmiştir. Dünyada ve Osmanlı'da çok değerli görünen şekerin yükte hafif ve pahada ağır sayılan ürün grupları arasına girmesi ve aynı zamanda görece dayanıklı mal olarak değerlendirilmesi tacirlerin dikkatini çekmiştir. Nakliye esnasında firenin çok az olması tacirlerin bu ürünü listelerinde en tepelere koymasına neden olmuştur. Mısır'dan Bursa'ya gelen şekeri alarak İran'a ihraç etmek isteyen tacirlerin bulunması, Mısır ve Kıbrıs şekerlerinin Ankara'ya taşınması ardından Kefe'ye iletilmesi buradan da Rusya başta olmak üzere çeşitli alıcı pazarlara gönderilmesi bu değerli şekerin uluslararası ticarete etkin kullanımını göstermektedir.⁵Fakat bu üretim ve ihracat miktarlarında sonraki dönemlerde sürekli artış yaşanmamıştır. Savaş dönemlerinin yaşandığı zamanlarda hem nüfustaki hem de doğrudan üretimdeki azalış ithalata bağımlı olunmasına sebep olmuştur. İlerleyen dönemlerde artan şeker tüketimine (saray-halk) karşılık arzın kısıtlı kalması sebebiyle şeker ithal ürünlerinin baş kalemlerinden birisi haline gelmiştir.

2.2- Osmanlı'da Şekerin Üretildiği Bölgeler ve Şeker Haneler

Osmanlı'da şeker üretimi yoğunlukla Akdeniz'e kıyısı bulunan güney bölgeleri başta olmak üzere Rumeli bölgesinde gerçekleştirilmektedir.

Mısır Bölgesi, Garbiye Sancağı, Bulak Kasabası, Sa'id ve Nil Nehrinin etrafında sulama sorunu olmadığı nehir kenarlarında şeker üretimi gerçekleşmekteydi. Bu bölgelerin hem düz alanlar olması hem de sulama sıkıntısının olmaması; üretimin daha verimli bir şekilde gerçekleşmesini sağlıyordu. Evliya Çelebi ise kendi döneminde şekerin en fazla yaygınlık gösterdiği yerler olarak; Sayda, Mısır, Beyrut, Halep, Alanya, Silifke, Adana, Tarsus, Antakya'yı göstermektedir. Bunların yanı sıra İskenderiye, Girit Adası, Kıbrıs ve Bender Bölgesini şeker üretiminin yapıldığı diğer bölgeler arasında saymak mümkündür.⁶O dönemlerde şeker üretiminde kullanılan hammaddeler günümüzdekilerle aynıdır. Günümüzde hammadde çeşitliliğindeki artışa bağlı olarak hemen hemen her bölgede şeker üretimi gerçekleştirilebilmektedir. Diğer bir deyişle Osmanlı'da şeker üretiminde hammadde olarak sadece şeker kamışı kullanılırken günümüzde kullanılan hammaddelere bakıldığında şeker kamışının

⁴ Zafer Karademir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)". OTAM, 37/Bahar, 2015, s.184

⁵ Halil İnalçık, H. Berktaş içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1997

⁶ Zafer Karademir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)". OTAM, 37/Bahar, 2015, s.187

yanında şeker pancarı ve nişasta bazlı şeker de görülmektedir. Bu örnekten de yola çıkarak Osmanlı dönemindeki şeker üretimi yağışın bol olduğu ve şeker kamışı üretiminin kolay olduğu bölgelerde yoğunlaşarak gerçekleştirilmiştir diyebiliriz.

Şeker kamışının hammadde olarak kullanılıp üretim sürecinden geçerek besine dönüşümün gerçekleştirildiği yerlerin en önemli merkezi şekerhanelerdir. Bu şeker haneler arasında hem devletin hem de sivil halkın üretimi gerçekleştirdiği merkezler bulunmaktaydı. Üretimin gerçekleştiği bu merkezlerde yüksek oranda iş gücü söz konusuydu. Bu da istihdamın sağlandığı merkezlerden birinin de bu şekerhanelerin olduğunu göstermektedir. Evliya Çelebi'ye göre Mısır'da bulunan şekerhanelerin hem sivil hem de resmi olarak sayıları toplam 190 adet ve bu merkezlerde toplam işgücü sayısı da 500 idi. Bunların 40 tanesi resmi şekerhane iken 150'si sivil merkez idi.⁷Üretilen bu şekerlerin ve hammaddelerinin dış ticareti ise deniz kıyısında yaygınlık gösteren üretim merkezleriyle genellikle deniz taşımacılığı aracıyla sağlanmaktaydı. Bu üretim aynı zamanda sarayın talebi ile doğru orantılıdır. Yani sarayın talebi arttıkça üretim de artış göstermektedir.

2.3- Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemine Geçişte Şeker Gıdasının Durumu

20. yüzyıl başlarında şeker üretiminde kullanılan hammaddelerin yetişmesi için gerekli iklim ve toprak özelliklerine sahip olan Osmanlı Devleti, şeker üretiminin artması için şeker sanayisinde iyileşme yakalamak amacıyla pek çok kişi ve kurumlara çeşitli imtiyazlar vermiş olsa da bunda pek başarılı olduğu söylenemez. Üretimin gerçekleşmemesi durumunda ise Osmanlı Devleti ihtiyacı olan tüm şekerini ithal etmek zorunda kalmıştır. Bu durum o kadar etkili oluşturmuş ki şeker ihracatçısı devletler Osmanlı'nın pazarına hakim olabilmek amacıyla kıyasıya mücadele etmişlerdir.

1914'de başlayan 1. Dünya Savaşı uluslararası ticarete aksaklıklara neden olmuş ve şeker gibi gıda maddelerinin temininde oldukça zor durumlar yaşatmıştır. Avrupa'da şeker üretiminin yapıldığı fabrika ve tarlalar savaş döneminde büyük zararlar görmüş ve bu nedenle de şeker üretiminde büyük düşüşler yaşanmıştır. Aynı zamanda üretimdeki iş gücünün de silah altına alınması üretimin düşmesindeki etkili bir diğer unsurdur. Osmanlı Devleti ülkenin ihtiyacı olan şekerini temin etmek amacıyla savaş dönemlerinde Rusya, Avusturya ve Hollanda'dan ithal etmek zorunda kalmıştır.⁸Savaş dönemlerinde arzda yaşanan sıkıntılar yüzünden fiyatlarda da artış yaşanmış halk tüketim ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Savaşın etkilediği bu durum şeker sektöründe tüketimin de bazı dönemlerde değişmesine yol açmıştır. Şeker yerine ikame bazı mallar kullanılmıştır. Bunun nedeni ise ithalatı gerçekleştirilen şekerin nakliyesinin ülkenin her bölgesine ulaşmasının mümkün olmaması idi. Bununla birlikte savaş döneminde arz sorunu olmayan ülkeler genel olarak savaşa katılan ülkeler olduğu için de şekerini ithal etmekte de zorluk çekilmiştir.

3- CUMHURİYET DÖNEMİ ŞEKER SANAYİ

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında hem tarımsal hem hayvancılık alanında politikalar hayata geçirilmiş ve bu sektörlerin iyileştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlara bakıldığında madde 16 şu şekilde ifade edilmektedir: *"Memleketimizde pancar ye-*

⁷ Çelebi, Evliya, Evliya Çelebi Tam Metin Seyehatname, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 2011

⁸ Mehmet Karayaman, "Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 2012, s.85

tiştirilerek, şeker fabrikaları tesis ve ziraatta münavebe usulünün tevsii ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslah ve çoğaltılması gerekmektedir.” Sadece bu sözlerle kalmayıp dönemin lider yöneticisi Atatürk: “Memleketimizin her müsait mıntıkasında şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz arasında tanınmalıdır.” şeklindeki sözleri şeker ve pancar üretiminin ne kadar önemli ve gerekli olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Cumhuriyet Dönemi (1926-1950) Pancar ve Şeker Üretimi ve Tüketimi

Yıl	Pancar Eken Çiftçi Adedi	Pancar Ekimi Yapılan Saha	İşlenen Pancarlar (Ton)	Elde Edilen Şeker (Ton)	Dönüm Başına Pancar Verimi (kg)	Kişi Başına Düşen Şeker Tüketimi (kg)
1926	-	5.420	4.710	573	872	4,750
1927	6.664	39.900	34.931	5.162	875	4,595
1928	7.179	49.190	27.490	4.280	558	4,869
1929	12.444	46.420	53.518	7.944	1.152	4,956
1930	12.709	89.200	88.183	13.074	988	4,855
1931	16.980	133.450	158.509	22.649	1.187	4,448
1932	22.753	148.580	178.280	27.307	1.199	3,719
1933	36.806	249.650	499.275	65.086	1.999	3,331
1934	64.740	324.700	384.717	58.663	1.184	3,315
1935	56.425	211.479	334.045	53.827	1.579	3,809
1936	49.953	226.057	409.892	65.886	1.813	4,379
1937	55.545	267.458	324.185	51.575	1.211	5,369
1938	49.185	210.223	274.598	42.529	1.306	5,683
1939	72.088	350.977	628.161	94.508	1.789	5,749
1940	88.914	394.037	550.422	88.669	1.396	5,572
1941	87.088	412.777	556.190	87.023	1.362	9,015
1942	71.781	294.806	376.386	57.309	1.276	3,402
1943	91.271	459.763	604.832	96.418	1.316	2,326
1944	99.962	390.968	561.931	89.802	1.438	4,021
1945	98.316	521.039	552.413	89.803	1.060	4,548
1946	85.695	400.603	614.869	96.587	1.535	4,570
1947	93.939	410.897	589.423	96.635	1.434	7,690
1948	101.428	478.036	707.999	118.102	1.481	6,489
1949	102.338	512.086	817.679	134.850	1.597	6,095
1950	97.400	509.527	855.066	137.430	1.678	6,124

Kaynak: Mehmet KARAYAMAN, 2012, s.85

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte pancar eken çiftçi sayısı 1927 yılında 6.664 kişi iken 1935 yılına kadar artış görülerek 56.425'e yükselmiştir. 1936-1950 yılları arasında ise çiftçi sayısında artış ve azalışlar söz konusudur. Bununla birlikte 1950 yılına gelindiğinde pancar eken çiftçi sayısı 97.400'e yükselmiştir.

Pancar ekilen saha genişliği de pancar eken çiftçi sayısı ile doğrudan orantılıdır. Çünkü pancar ekilen alan arttıkça daha çok kişiye ihtiyaç olacaktır. Aynı durum işlenen pancar miktarı, elde edilen şeker miktarı ve dönüm başına pancar verimi içinde geçerlidir. Ele alınan dönem içerisinde pancar ve buna bağlı olarak şeker üretiminde de artışlar yaşanmıştır. Kişi başına düşen şeker tüketiminde ise 1926-1950 döneminde artış ve azalışlar büyük oranda gerçekleşmemiştir.

Türkiye’de ilk defa şeker üretiminin başlangıç gösterdiği Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarının pancar ekim sahaları tablo 2 de gösterilmiştir. Buna göre 1926 yılında pancar ekimine başlanmış, 1930 yılına kadar büyük bir artış yaşanmamış hatta zaman zaman azalışlar meydana gelmiştir. 1930 yılından 1934 Eskişehir Şeker Fabrikasının kurulmasına kadar ise pancar ekilen sahaların genişliğinde büyük bir artış gözlemlenmiştir.

Tarımın öncü sektörlerinden biri olan en önemli endüstri bitkilerinden biri şeker pancarıdır.

Tablo 2: Cumhuriyetten Günümüze Şeker Fabrikalarının Kuruluş Tarihleri

Yıllar	Kurulan Şeker Fabrikaları	Yıllar	Kurulan Şeker Fabrikaları
1925	Alpullu Şeker Fabrikası	1983	Bor Şeker Fabrikası
1926	Uşak Şeker Fabrikası	1984	Ağrı Şeker Fabrikası
1933	Eskişehir Şeker Fabrikası	1985	Elbistan Şeker Fabrikası
1934	Turhal Şeker Fabrikası	1989	Erciş Şeker Fabrikası
1951-1956	Adapazarı, Amasya, Konya, Kütahya, Burdur, Kayseri, Susurluk, Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Malatya Şeker Fabrikaları	1989	Ereğli Şeker Fabrikası
1962	Ankara Şeker Fabrikası	1989	Çarşamba Şeker Fabrikası
1963	Kastamonu Şeker Fabrikası	1991	Çorum Şeker Fabrikası
1977	Afyon Şeker Fabrikası	1993	Kars Şeker Fabrikası
1982	Muş Şeker Fabrikası	1998	Yozgat Fabrikası
1982	İlgın Şeker Fabrikası	2001	Kırşehir Fabrikası

Şeker fabrikası kurma çalışmaları ilk defa, Uşak’lı Molla Ömeroğlu Nuri (Şeker) adında bir çiftçi tarafından Uşak’ta başlatılmıştır. Ancak 1925 yılında yapımına başlanan Alpullu Şeker Fabrikası, 1926 yılında Uşak şeker fabrikasından daha önce tamamlanarak faaliyete başlamış ve mevcut durumdaki talebi karşılamaya çalışmıştır. Tabii bu fabrikanın tek başına mevcut talebe karşılık vermesi beklenmemektedir. 1926’da Nuri Şekerin öncülük ettiği Uşak Şeker Fabrikası da kurulmuş ve üretime başlamıştır. Ardından 1933 yılında Eskişehir, 1934 Turhal Şeker Fabrikaları üretime açılmıştır. 1935 yılında ayrı şirketler halinde kurulan ilk dört fabrika (Alpullu, Uşak, Eskişehir, Turhal) üretimde koordinasyon, teknik ve idari yönetimin kolaylaştırılması ve sermayelerinin birleştirilmesi amacıyla Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi adı altında toplanarak bir araya gelmişlerdir. 1950 yılına gelindiğinde şeker üretimi ilk dört fabrika tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmaktaydı. Her yıl artan şeker tüketimi ihtiyacını karşılamak amacıyla 1951 yılında Şeker Sanayi’nin Tevsi Programı ile yeni şeker fabrikalarının kurulması dönemine geçiş yapılmıştır. 1951-1956 arasında Adapazarı, Amasya, Konya, Kütahya, Burdur, Kayseri, Susurluk, Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Malatya Şeker Fabrikaları kurularak sayıları 15’e çıkmıştır. 1991 yılına gelindiğinde Amasya, Kayseri, Konya Şeker Fabrikaları Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi’ne aitken, özel statülü Sınırlı Sorumlu Pancar

Ekicileri Kooperatifi'ne devredilmişlerdir. Daha sonraları 2013 yılına gelindiğinde Yıldız Holding bünyesine aktarılan Adapazarı Şeker Fabrikası devamında kurulan Çumra, Aksaray ve Boğazlıyan Şeker Fabrikaları ile toplam şeker fabrika sayısı 33'e ulaşmıştır. Pankobirlik bünyesinde ki şeker fabrikaları (Amasya, Kayseri, Çumra, Boğazlıyan) özelleştirilmiş bir şekilde üretimlerine devam etmektedir.⁹

Şeker pancarı üretimi ülkemizin 64 ilinde, yaklaşık 7000 yerleşim biriminde gerçekleştirilmektedir. 234 pancar bölge şefliği denetiminde, 608 üreticiden toplama ve alım merkezi yoluyla, 4-5 milyon dekar alanda ekimi yapılarak yılda yaklaşık 16-18 milyon ton şeker pancarı üretilmektedir.¹⁰

Şeker sanayi sektöründeki en önemli hammaddeler şeker kamışı ve şeker pancarıdır. Ayrıca son yıllarda nişasta esaslı şekerlerin (NEŞ) üretiminin yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte diğer bir hammadde çeşidi olan mısır, şeker sanayinde kendisine yer bulmuştur.

Üretimde hammadde girdisi olarak mısır kullanan nişasta bazlı tatlandırıcılar grubu doğrudan doğruya tüketilmemekte, daha çok şekerli ürünler sanayisinde girdi maddesi olarak kullanılmaktadır. Çünkü doğrudan tüketimi mümkün değildir. Bu tip tatlandırıcı maddelerin başlıca kullanım alanları ise şekerlemeler, şekerli ve unlu ürünler, geleneksel tatlılar, dondurma, helva, reçel ve marmelat, alkollü ve alkolsüz içecekler olarak tüketimi gerçekleştirilmektedir.¹¹

Tablo 3: Ürün Taşıyan Alanların Pancar Fiyatları İle Arasındaki İlişki

Yıllar	Ürün Taşıyan Alan (Ha)	Ort.Pancar Verimi (Ton/Da)	(%16 Polar) Pancar Alım Fiyatı (₺ / Ton)
2000	408,367	4,59	33,75
2001	356,512	3,22	50,00
2002	371,795	4,44	74,00
2003	319,498	3,99	88,31
2004	320,667	4,29	98,91
2005	335,556	4,52	99,00
2006	323,714	4,46	92,00
2007	298,873	4,15	96,00
2008	320,731	4,83	110,00
2009	323,970	4,33	116,00
2010	328,651	5,46	118,00
2011	293,841	5,49	125,00
2012	279,589	5,34	135,00
2013	280,924	5,87	144,00
2014	286,402	5,81	158,00
2015	272,990	5,84	190,00

Kaynak : Zeynep Erdinç, 2017, s.13.

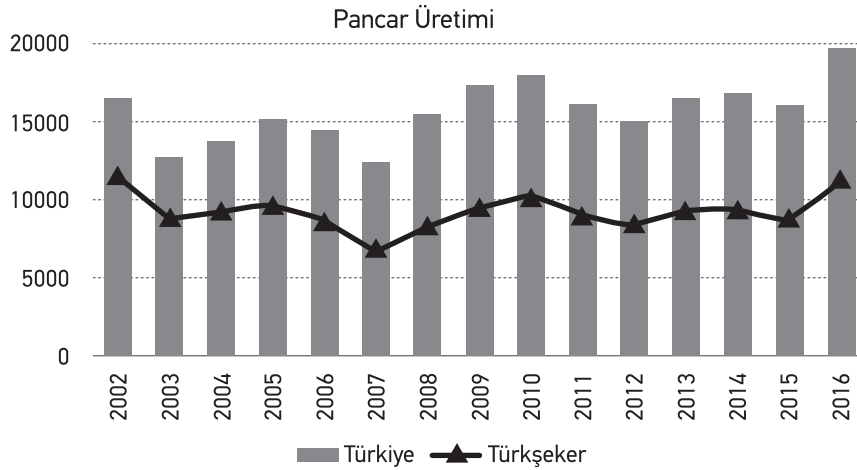
⁹ Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., <http://www.turkseker.gov.tr/tarihce.aspx>, (Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2017)

¹⁰ İsmet Tortopoğlu, Kamu Şeker Fabrikaları Özelleştirilmeli mi? TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası. Ankara: Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:2, 2002

¹¹ Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., <http://www.turkseker.gov.tr/tarihce.aspx>, Erişim Tarihi:01 Temmuz 2017

Yukarıdaki tabloda 2000-2015 döneminde ülkemizde pancar üretimi yapılan ekim alanı ile ortalama pancar verimi ve fiyatı ilişkisi verilmiştir. Bu doğrultuda tablo incelendiğinde 2000-2010 döneminde pancar ekim alanında artış olduğu buna karşılık 2010-2015 döneminde azalışlar yaşandığı görülmektedir. Ele alınan yıllar içerisinde ortalama pancar verimi ve pancar alım fiyatları artış göstermiştir. 2000 yılında ortalama pancar verimi 4,59 iken 2015 yılına gelindiğinde 5,84 olarak gerçekleşmiştir. Bunun temel nedeni olarak teknolojik ilerleme ve üretim tekniklerindeki iyileştirici politikalar gösterilebilir.

Şekil 1: 2002-2016 Dönemi Türkiye'de Pancar Üretimi

Kaynak: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Sektör Raporu 2016

2002-2016 döneminde ülkemizde gerçekleştirilen pancar üretimine ait grafik incelendiğinde yıllar içerisinde ekim alanlarındaki artış ve azalışlara, hava koşullarındaki değişime bağlı olarak üretim miktarlarında da dalgalanmalar olduğu gözlenmektedir.

Şu anda üretimi devlet tarafından gerçekleştirilen toplam 25 adet Şeker fabrikası bulunmaktadır. İki adet şeker fabrikası (Kütahya ve Adapazarı), Türk Şeker'e bağlı ortaklıktır. Şeker fabrikası dışında, Türkiye şeker Fabrikaları A.Ş. bünyesinde, 13 adet küp şeker tesisi, 5 adet makine-teçhizat fabrikası, 1 adet elektromekanik aygıtlar fabrikası, 1 adet üretim de ham girdi olarak tohum işleme fabrikası, 1 adet AR-GE çalışmaları yapmak üzere, şeker Enstitüsü, 4 adet yakıt alkol fabrikası, 2 adet tarımsal işletme bulunmaktadır. Böylece kamuya ait bulunan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş' nin elinde şeker fabrikaları dâhil olmak üzere 54 adet tesis bulunmaktadır. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş tüm bu fabrikaları, şeker üretiminde kullandığı makine, tohumu üretmek ve elde ettiği kristal şekeri işleme yönelik olarak kurmuştur.¹²

¹² Türk Gıda ve Şeker Sanayi İşçileri Sendikası, (<http://www.sekeris.org.tr/>), Erişim Tarihi:01 Temmuz 2017

4- ŞEKER FABRİKALARININ ÖZELLEŞTİRİLMESİ

Genel olarak özelleştirme kavramı; kamunun sahip olduğu ticari ve sınaî teşebbüsler ile varlıkların mülkiyet, yönetim ve denetimlerinin tamamen veya kısmen de olsa özel kişi ve kuruluşlara devredilmesidir.¹³ Üretimde verimin artırılacağı ve etkin üretimin sağlanacağı gerekçesiyle hükümetler ve politika yapıcılar kaynakların kullanımını özel sektöre devretmektedirler. Özelleştirme kavramı ekonomi literatüründe 1980'li yıllardan itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bunda etkili olan temel unsur 1970'li yıllarda gerçekleşen petrol şokları ve bu şoklarla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik göstergelerindeki çalkantılardır.¹⁴ Bu çalkantılar ülkeleri dış borçlanmaya yönlendirmiştir. Dış borçlanma sonucu ülkeye giren yabancı tasarruflar bir taraftan toplam talebi arttırarak kısa dönemde enflasyonu arttırmış, diğer taraftan da toplam arzı arttırarak faizlerin ve fiyatların düşmesine yol açmıştır.¹⁵

1980'li yıllardan itibaren dış finanstaki kötüleşmeler ve artan bağımlılık nedeniyle IMF ile anlaşma sağlamak ve stand by sözleşmesi imzalamak zorunda kalan ülkelerin hemen hepsi, KİT'lerini özel sektöre bırakma koşulunu kabul etmişlerdir. Aynı süreçte Türkiye'de de KİT'lerin özelleştirilmesi ile birlikte, toplumda özel mülkiyetin yaygınlaşması ve piyasa ekonomisinin bu yolla işlemesi söz konusu olmuştur. 5 Nisan 1994 kararlarının ardından IMF ile stand-by anlaşmasının imzalanmasına rağmen Türkiye'de yeterince dış kredi alınamaması özel sektör faaliyetlerinde istikrarlı bir yol alınamamış olmasının sebepleri arasındadır.¹⁶

Günümüzde Türkiye'de özelleştirmelerin yapılma nedenleri arasında devletin hâkim olduğu piyasanın kamu tarafından yönlendirildiği ekonomik modellerde yapısal özelliklerin doğal bir sonucu olarak rekabetin gerçekleştirilememesi, özelleştirmeler sonucu ekstra birkaç faydanın kazanılabileceği düşüncesi ve sermaye piyasasının yeteri kadar gelişmemiş olmasından dolayı işletme performans denetiminin yetersiz kalması yer almaktadır. Diğer nedenler ise enflasyon, aşırı vergi yükü, dış ticaret açıkları ve bütçe sınırlarının zorlandığı düşüncesidir. Ayrıca KİT'ler ya da planlı ekonomi anlayışına ait sosyal refah devletinin beklediği gibi performans göstermemesi ve ekonomide tıkanmalara neden olması özelleştirme yolunu açmıştır.¹⁷

Türkiye'de şeker fabrikalarının ilk özelleştirildiği yıllar göz önüne alındığında 1991 yılında bağlı ortaklıklar ve iştiraki olan Konya, Kayseri ve Amasya şeker fabrikalarının yönetim yetkisinin kaldırılmasıyla başlamıştır. Yönetim yetkisi kaldırılan bu fabrikalar pankobirlik (pancar ekicileri kooperatifleri birliği) çatısı altına alındıktan sonra Türkiye şeker piyasası içerisinde bulunan ilk özel şeker fabrikaları olarak üretimlerine devam etmişlerdir.¹⁸

¹³ Selami Güney, "Türkiye'de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi: Konya Şeker Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi Örneği". Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2013, s.315

¹⁴ Y. Balaban, Özelleştirme Uygulamalarının İktisadi Etkinlik ve Verimlilik Açısından Analizi (Türkiye Örneği). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007

¹⁵ M. Göktuğ Kaya, Ersan Öz, "Enflasyon, Bütçe Açığı ve Para Arzı İlişkisinin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi: 1980-2014 Dönemi", Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Yönetim ve Ekonomi Dergisi, C.23, S.3, s.639

¹⁶ Özgür Yanardağ ve Bora Süslü, "Türkiye'de Özelleştirmenin Nedenleri ve Uygulamaları". Mevzuat Dergisi Sayı:55 , 2002, s.1

¹⁷ Işıl Fulya Orkunoğlu, "Özelleştirme ve Alternatifleri". Akademik Bakış Dergisi , Sayı:22, Aralık 2010, s.2

¹⁸ Bilgen Taşdoğan, Türkiye Şeker Sanayisinin Özelleştirilmesi Çerçevesinde Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketinin Etkinlik Analizi, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), 2011

Pankobirlik; Pancar Ekicileri Kooperatifi ile Türkşeker'in ortak teşebbüsleriyle, pancar tarımının gelişmesi ve birim kooperatiflerin ekonomik ve teknik noksanlıklarını gidererek haklarının korunması amacıyla kurulmuş bir üst birliktir (A.Ş., Türkiye Şeker Fabrikaları, 2017). Amasya, Kayseri ve Konya Şeker Fabrikası A.Ş.'leri Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği (Pankobirlik) bünyesinde özel şirket statüsünde ki şeker fabrikalarıdır.

Türkşeker'in özelleştirme gündemine girmesinin hemen ardından 22 Haziran 2000 de IMF'ye niyet mektubu gönderilmiştir. Mektup, 2000 yılının sonuna kadar Özelleştirme İdaresine devredilecek işletmeler portföyüne, Türk Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin seçili bazı üretim fabrikalarının alınması hükmünü içermektedir. Türkşeker, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 20 Aralık 2000 tarih, 2000/92 sayılı Kararı ile özelleştirme kapsamına alınmıştır. 08/10/2007 tarih, 2007/57 sayılı ÖYK kararı ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. deki kamu hisselerinin tamamı özelleştirme programına alınarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredilmiştir.¹⁹

Politika yapıcıların 2001 yılında getirdikleri yeni Şeker Kanunu ile özelleştirme işlemlerinde hızlandırma amaçlı olarak IMF ile 1999 yılı sonlarında gerçekleştirilen stand-by anlaşmasının etkisi yadsınamaz derecede olmuştur. Yapılan bu anlaşma çerçevesinde tarımsal KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) çalışma yüklerinin azaltılması amaçlı özelleştirilmelerin gerekliliği taahhüt altına alınmış ve bu anlaşmaların da uygulamaya geçmesi için 2002 yılı sonuna kadar süre öngörülmüştür.²⁰

Daha önceleri Türkşeker'in Bağlı Ortaklığı pozisyonunda yer alan Kütahya ve Adapazarı Şeker Fabrikası A.Ş.'lerdeki Türkşeker'e ait olan kamu hisselerini özelleştirme programına alınmıştır. Kütahya Şeker Fabrikası A.Ş. 2004 yılında Torunlar Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye, Adapazarı Şeker Fabrikası A.Ş. ise S.S. Adapazarı Pancar Ekicileri Kooperatifi'ne satılmıştır. Kuruluşundan günümüze kadar Keskin Kılıç Gıda San. ve Tic. A.Ş. ise özel statüdedir.²¹

Türkiye'de şeker üretimine başlandığı yıllar dikkate alındığında, bu fabrikaların ülkede fazla sayıda olmaması nedeniyle bu fabrikaların kurulmasının bir gereklilik olduğu açıkça görülmektedir. Bu sayede, sadece şeker üretimi değil bunun dışında ülkeye önemli yan kuruluş ve hizmetlerde de bulunulmuştur. Özel fabrikaların kurulduğu yıllar göz önüne alındığında ise, bu tür tesisleri kurma gerekliliği kalmamış, yurt içi ve yurt dışından gerekli olan donanım, demirbaş ve makineleri satın almak şeklinde çözümler üretilmeye çalışılmıştır.²²

¹⁹ Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., <http://www.turkseker.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 01 Temmuz 2017)

²⁰ BYDK, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Raporları. 2007

²¹ Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., <http://www.turkseker.gov.tr>, (Erişim Tarihi:01 Temmuz 2017)

²² S. K. Akıncı, Örgütlerin Verimlilikleri İle ISO 14001 Kapsamında Sosyal Sorumluluklarını Gerçekleştirme Dereceleri Arasında ki İlişkinin İncelenmesi: Şeker Fabrikalarında Bir Uygulama (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2008, s. 97-98

Tablo 4: Türkiye Şeker Bilançosu

YILLAR	Açılış Stoku	Üretim	İthalat	İhracat	Tüketim	Yıl Sonu Stoku
2003/04	1.523,6	2.136,5	0,6	208,6	1.725,3	1.276,4
2004/05	1.276,4	1.939,0	0,6	138,0	2.006,0	1.297,9
2005/06	1.297,9	2.070,0	4,1	3,6	2.046,0	1.491,6
2006/07	1.491,6	1.826,0	7,8	135,5	2.083,0	1.247,3
2007/08	1.247,3	1.731,0	7,8	41,8	2.103,0	1.333,3
2008/09	1.333,3	2.152,0	4,6	4,9	2.124,0	1.556,0
2009/10	1.556,0	1.533,0	4,6	4,6	2.254,0	1.865,4
2010/11	1.865,4	2.275,0	4,4	82,9	2.396,5	1.964,4
2011/12	1.964,4	2.263,1	4,6	79,5	2.299,3	2.083,0
2012/13	2.083,0	2.128,3	5,6	34,9	2.496,0	1.686,0
2013/14	1.686,0	2.390,6	9,0	63,7	2.400,0	1.096,0
2014/15	1.096,0	2.055,2	4,6	15,9	2.639,0	500,9
2015/16	500,9	1.986,9	165,0	10,0	2.390,0	142,8
2016/17	142,8	2.559,0	280,0	-	2.608,0	-

Kaynak: Erdinç, Z.,2017, s.13.

2003-2016 döneminde şeker üretiminde artış ve azalışlar yaşanmıştır. En az üretimin 2009 yılında en çok üretimin ise 2016'da olduğu görülmektedir. Tüketim miktarları birkaç yıl hariç genellikle üretim miktarından fazla olmuştur. En az ihracatın 2005 yılında en fazla ihracatın ise 2003 yılında olduğu, yıl sonu stokunun 2011 'de maksimum 2015'de ise minimum olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye şeker sektöründe, kimi zaman ithalatçı kimi zaman ihracatçı konumu ile istikrarsız bir üretim seyri izlenmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda üretim miktarındaki istikrarsızlıklar sektörü kimi zaman stok sorunu, kimi zaman da ithalat riski ile karşı karşıya bırakmıştır. Ayrıca dünyada hakim olan düşük maliyetli kamıştan üretilen şeker nedeniyle ağırlıklı olarak şeker pancarından üretilen yerli şekerin ithal şekerle rekabet gücü günden güne azalmış ve neredeyse kalmamıştır. Bu nedenle, stratejik öneme sahip olan şekerin kontrol edilmesi ve üretim planmasının doğru bir şekilde yapılması, dünya ticaretini takip ederek tedbirler alması büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenler ve gözlemlenen değerler ile birlikte politika yapıcılar, 2018 yılı içerisinde şeker fabrikalarının verimli çalışmayıp, rakipleriyle rekabet edemeyen ve şeker fiyatlarının artmasına neden olduğu gerekçeleriyle 25 adet devlet fabrikasından 14 tanesinin özelleştirilmesi için adım atmışlardır.

Tablo 5: Şeker Fabrikalarının Özelleştirilmesi ve İhale Süreci Göstergeleri

SIRA NO	İHALE KONUSU FABRİKA	GEÇİCİ TEMİNAT TUTARI (TL)	İHALE ŞARTNAMESİ BEDELİ (TL)	SON TEKLİF VERME TARİHİ
1	Bor Şeker Fabrikası	4.000.000	10.000	
2	Çorum Şeker Fabrikası	5.000.000	10.000	
3	Kırşehir Şeker Fabrikası	4.000.000	10.000	03/04/2018
4	Yozgat Şeker Fabrikası	4.000.000	10.000	03/04/2018
5	Erzincan Şeker Fabrikası	3.000.000	10.000	11/04/2018
6	Erzurum Şeker Fabrikası	3.000.000	10.000	11/04/2018
7	Ilgın Şeker Fabrikası	5.000.000	10.000	11/04/2018
8	Kastamonu Şeker Fabrikası	3.000.000	10.000	11/04/2018
9	Turhal Şeker Fabrikası	5.000.000	10.000	11/04/2018
10	Afyon Şeker Fabrikası	5.000.000	10.000	18/04/2018
11	Alpullu Şeker Fabrikası	3.000.000	10.000	18/04/2018
12	Burdur Şeker Fabrikası	4.000.000	10.000	18/04/2018
13	Elbistan Şeker Fabrikası	3.000.000	10.000	18/04/2018
14	Muş Şeker Fabrikası	3.000.000	10.000	18/04/2018

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2018

Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun belirlediği strateji çerçevesinde özelleştirme hazırlık çalışmaları tamamlanmış ve bazı fabrikalar için ihale ilanı aşamasına gelinmiştir. Afyonkarahisar, Alpullu, Bor, Burdur, Çorum, Elbistan, Erzincan, Erzurum, Ilgın, Kastamonu, Kırşehir, Muş, Turhal ve Yozgat olmak üzere 14 fabrikanın özelleştirilmesi için ihale süreci başlamış, geçici teminat tutarı ve ihale şartname bedeli belirlenmiştir.

5- SONUÇ

Şeker gıdası yüzyıllar içerisinde bütün toplumlar tarafından benimsenerek önemli bir tüketim malı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti 16.yy ile şeker gıdasıyla tanışmış ve sadece tüketmekle kalmayıp aynı zamanda üretmeye başlamıştır. Osmanlı'da şeker üretiminin yapıldığı bölgeler incelendiğinde engebeli olmayan toprak yapıları ve üretimin gerçekleştirileceği alanın akarsu bölgelerine yakın olmasına dikkat edilmiştir. Şeker üretiminde kullanılan temel girdi şeker kamışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içerisinde şeker kamışının yanında; şeker pancarı ve nişasta bazlı şekerlerinde ham madde olarak kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine geçişte dünya genelinde yaşanan ve bütün dünyayı etkileyen savaşlar diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de üretimde azalmalara yol açmıştır. Bundan dolayı da şeker fiyatlarındaki artışlar kaçınılmaz hale gelmiştir. Şeker üretimini arttırmak ve istikrar sağlamak amacıyla Cumhuriyet sonrası dönemde fabrikalar kurulmaya başlanmıştır. İlk olarak Alpullu ve ardından Uşak şeker fabrikası kurulmuştur. Günümüze gelindiğinde toplam şeker fabrikası sayısı 33'e çıkmıştır.

Türkiye'de şeker üretim miktarındaki istikrarsızlıklar, dünyada düşük maliyetli kamıştan üretilen şekerlere karşılık ülkemizde çoğunlukla şeker pancarından üretilen şekerin varlığı ve bu nedenle dün-

ayla rekabet gücünün günden güne zayıflaması, yetersiz denetim, enflasyon, aşırı vergi yükü dış ticaret açıkları ve bütçe sınırlarının zorlanması özelleştirmenin kapılarını açmıştır.

Özelleştirme uygulamaları ile kamu finansmanına katkı sağlamak, serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek, sermaye piyasalarını geliştirmek, yabancı sermayeyi teşvik etmek ve gelir dağılımını düzeltmek amaçlanmaktadır. Ülkemizde de şeker piyasasında yaşanan aksaklıkları gidermek amacıyla pankobirlik gibi üst birimlerin kurulması ile özelleştirme de büyük artışlar yakalanmış ve günümüzde 14 adet daha fabrikanın özelleştirilmesine karar verilmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken stratejik öneme sahip olan şekerin kontrol edilmesi, üretim planmasının doğru bir şekilde yapılması, dünya ticaretini takip ederek tedbirler alınması ve dünyayla rekabet düzeyinin nasıl arttırılacağıdır.

KAYNAKÇA

- AKINCI, S. K. (2008). Örgütlerin Verimlilikleri İle ISO 14001 Kapsamında Sosyal Sorumluluklarını Gerçekleştirme Dereceleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Şeker Fabrikalarında Bir Uygulama, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara
- BALABAN, Y. (2007). Özelleştirme Uygulamalarının İktisadi Etkinlik ve Verimlilik Açısından Analizi (Türkiye Örneği). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara
- BYDK, (2007). Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Raporları. Grup:9: BYDK Kütüphanesi.
- Çelebi, E. (2011). Evliya Çelebi Tam Metin Seyehatname . İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Erdinç, Z. (2017). Türkiye’de Şeker Sanayinin Gelişimi ve Şeker Sanayinde İzlenen Politikalar. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Cilt/Vol.: 17 - Sayı/No: 3
- GÜNEY, S. (2013). Türkiye’de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi: Konya Şeker Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi Örneği . Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi , s.314-327.
- İNALCIK, H. (1997). Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt:1 (1300-1600). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- KAYA M. Göktaş ve Ersan ÖZ, Enflasyon, Bütçe Açığı ve Para Arzı İlişkisinin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi: 1980-2014 Dönemi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Yönetim ve Ekonomi Dergisi, C.23, S.3
- KARADEMİR, Z. (2015). Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700). OTAM 37/Bahar , s.181-218.
- KARAYAMAN, M. (2012, Mart). Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , s. 54-96.
- ORKUNOĞLU, İ. F. (2010, Aralık). Özelleştirme ve Alternatifleri. Akademik Bakış Dergisi , Sayı:22.
- Özelleştirme Daire Başkanlığı, <http://www.oib.gov.tr>, (Erişim Tarihi:01 Temmuz 2017)
- PANKOBİRLİK. (2003). İstatistik Yıllığı . Ankara: PANKOBİRLİK Yayınları.
- SÜSLÜ B., M. V. (2002). Türkiye’de Özelleştirmenin Nedenleri ve Uygulamaları. Mevzuat Dergisi Sayı:55, s.1-15.
- TAŞDOĞAN, B. (2011). Türkiye Şeker Sanayisinin Özelleştirilmesi Çerçevesinde Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketinin Etkinlik Analizi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Türk Gıda ve Şeker Sanayi İşçileri Sendikası, (<http://www.sekeris.org.tr/>), (Erişim Tarihi:01 Temmuz 2017)
- Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., <http://www.turkseker.gov.tr>, (Erişim Tarihi:01 Temmuz 2017)
- Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.(2016), Sektör Raporu